

Μεταφρασμένο απόσπασμα

Isolde Charim
Ich und die Anderen.
Wie die neue Pluralisierung uns alle verändert

Zsolnay Verlag, Wien 2018
ISBN 979-3-552-05888-0

σελ. 9-22

Ιζόλντε Καρίμ
Εγώ και οι Άλλοι.
Πώς μας αλλάζει όλους ο νέος εκπλουραλισμός

Μετάφραση: Εύη Μαυρομμάτη
Επιμέλεια: Αλέξανδρος Κυπριώτης

Για τον Μόριτς και τον Νόα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	5
Κεφάλαιο 1 Μια ματιά στο παρελθόν: Η ψευδαίσθηση της ομογενούς κοινωνίας	11
Κεφάλαιο 2 Στο παρόν: Γιατί σημαίνει περισσότερη προσπάθεια το να είσαι λιγότερο Εγώ	28
Κεφάλαιο 3 Πεδίο Θρησκεία: Ο εκπλουραλισμένος πιστός	57
Κεφάλαιο 4 Πεδίο Πολιτισμός: Η εχθρική κατάληψη του σύγχρονου από την παράδοση	80
Κεφάλαιο 5 Πεδίο Πολιτική – Συμμετοχή: Από μέλος κόμματος οπαδός	109
Κεφάλαιο 6 Πεδίο Πολιτική – Λαϊκισμός: Ήρθε η ώρα να μιλήσουμε για πολιτικά αισθήματα	137
Κεφάλαιο 7 Πεδίο Πολιτική ορθότητα: Πολιτική της ταυτότητας εκ δεξιών και εξ αριστερών	171
Επίλογος Τι να κάνουμε; Ένα ερώτημα ως σύμπτωμα	215
Ευχαριστίες	217
Σημειώσεις	219

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Ουγγαρέζα φιλόσοφος Άγκνες Χέλλερ είπε κάποτε πως η πρώτη φορά στη ζωή της που είδε μαύρο ήταν στα είκοσί της χρόνια. Επρόκειτο για κάποιον επισκέπτη. Διότι στη Βουδαπέστη εκείνης της εποχής δεν υπήρχαν «τέτοιοι». Σήμερα, όταν μιλά κανείς με παιδιά της Δυτικής Ευρώπης –σε μεγάλες πόλεις, αλλά προοδευτικά και σε μικρότερους τόπους–, τα ακούς να λένε για την τάξη τους στο σχολείο, στην οποία υπάρχουν πέντε, έξι, επτά διαφορετικές γλώσσες: γερμανικά, σερβικά, βουλγαρικά, αραβικά, αλλά και κινέζικα, ιταλικά και γαλλικά. Το ίδιο συμβαίνει και με τις χώρες καταγωγής, το χρώμα του δέρματος και τις θρησκείες. Τι αλλαγή!

Ο κόσμος της νεαρής Άγκνες Χέλλερ, αλλά και ο κόσμος της δικής μου παιδικής ηλικίας στη Βιέννη έχει καταποντιστεί – ακριβώς όπως έχει καταποντιστεί και η ΛΔΓ.¹ Στην πτώση της ΛΔΓ βρισκόμουν εκεί – την ημέρα ή, ακριβέστερα, τη νύχτα της κατάρρευσής της. Στις 9 Νοεμβρίου 1989. Στο Checkpoint Charlie και στο Ανατολικό Βερολίνο. Εκεί μπορούσε κανείς να δει σε πραγματικό χρόνο το πώς μια δύναμη υφίσταται ενδόρρηξη. Για το τέλος της πάλαι ποτέ Ευρώπης, της πάλαι ποτέ Βιέννης δεν είναι εφικτό να προσδιοριστεί κάποια χρονική στιγμή, κάποια ημερομηνία.

Ο καταποντισμός αυτός δεν ήταν ένα στιγμιαίο γεγονός, αλλά μια υφέρπουσα εξελικτική διαδικασία, η οποία έγινε αντιληπτή μόνο όταν ολοκληρώθηκε. Επομένως, θα μπορούσε κανείς να πει πως δεν ήμασταν παρόντες την ώρα που ο αυστριακός, ο βιεννέζικος, ο ευρωπαϊκός κόσμος γινόταν ένας άλλος κόσμος – ακόμα κι αν βρισκόμασταν εκεί. Διότι δεν το προσέξαμε. Δεν ήμασταν παρόντες την ώρα που ο ίδιος μας ο εαυτός γινόταν ένας άλλος, διότι δεν το αντιληφθήκαμε. Ακόμα κι αν αυτή η αλλαγή ήταν εξίσου τεράστια με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου – την αλλαγή που συνεπάγεται ο «εκπλουραλισμός». Δεν τη βιώσαμε. Μας συνέβη. Μια μέρα ξυπνήσαμε ως καινούργια πρόσωπα σε έναν καινούργιο κόσμο.

Μια τέτοιου είδους θεμελιώδης αλλαγή ήταν δυνατό να συμβεί μέσα στη ζωή ενός ανθρώπου. Μέσα σε μία και την αυτή ζωή μπορούσε κανείς να ζήσει την εμπειρία της νεαρής Άγκνες Χέλλερ, δηλαδή την εμπειρία μιας σχετικά ομογενούς, μιας σχετικά ενιαίας κοινωνίας, και στην ίδια ζωή μπορεί κανείς να ζήσει την εμπειρία που ζούμε εμείς σήμερα. Η εμπειρία αυτή που ζούμε εμείς σήμερα μπορεί να συνοψιστεί σε μία πρόταση: Ζούμε σε μια εκπλουραλισμένη κοινωνία.

1 (Σ.τ.Μ.) Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας.

Κεφάλαιο 1

Μια ματιά στο παρελθόν: Η ψευδαίσθηση της ομογενούς κοινωνίας

Ζούμε σε μια εκπλουραλισμένη κοινωνία. Αυτό δεν είναι απλώς ένα σχετικά καινούργιο γεγονός. Είναι και ένα μη αναστρέψιμο γεγονός: Δεν υπάρχει δρόμος επιστροφής σε μια μη εκπλουραλισμένη, σε μια ομογενή κοινωνία. Τούτη είναι μια διαπίστωση απλή. Αλλά η διασάφηση του ερωτήματος τι ακριβώς σημαίνει αυτό δεν είναι και τόσο απλή: Τι είναι μια εκπλουραλισμένη κοινωνία; Πώς επιδρά μια τέτοια κοινωνία στον καθένα από εμάς; Ή, διατυπώνοντας την ερώτηση διαφορετικά: Τι σημαίνει, αλήθεια, το να ζει κανείς σε μια τέτοιου είδους κοινωνία;

Για να απαντήσει κανείς στο ερώτημα αυτό ή έστω να προσεγγίσει μιαν απάντηση, θα πρέπει πρώτα να ρίξει μια ματιά στο παρελθόν. Για να υπολογίσει κανείς το εύρος και την πλήρη έκταση της νέας αυτής συνθήκης, θα πρέπει να στραφεί προς τις «προ-πλουραλιστικές» κοινωνίες, δηλαδή προς τις κοινωνίες της Δυτικής Ευρώπης πριν από τον εκπλουραλισμό τους. Διότι οι κοινωνίες αυτές προσφέρουν το πρότυπο σύγκρισης. Οι ομογενείς αυτές κοινωνίες, δηλαδή οι κοινωνίες που διέπονταν από μια σχετική εθνική, θρησκευτική και πολιτισμική ομοιογένεια αποτελούν κατά κάποιον τρόπο το αρνητικό φιλμ. Το φόντο πάνω στο οποίο διαγράφεται η σημερινή, η εκπλουραλισμένη κοινωνία μας.

Οι ομογενείς αυτές κοινωνίες δεν υπήρχαν έτσι απλά. Δεν αναπτύχθηκαν έτσι απλά, σαν να λέμε με φυσιολογικό τρόπο. Απεναντίας, έπρεπε να κατασκευαστούν πρώτα. Για τον σκοπό αυτόν χρειάστηκαν πολλές πολιτικές επεμβάσεις. Συχνά επεμβάσεις κτηνώδεις και καταδυναστευτικές. Επομένως, οι ομογενείς κοινωνίες είναι το αποτέλεσμα συνειδητών πολιτικών ενεργειών. Η διαδικασία αυτή μπορεί επίσης να περιγραφεί με τις εξής λέξεις: οικοδόμηση των εθνών.

Υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός εξαιρετών ιστορικών μελετών, οι οποίες καταδεικνύουν τη συμβολική και υλική βία που απαιτήθηκε για να προωθηθεί δυναμικά η οικοδόμηση των εθνών από τον 19ο αιώνα και μετά. Η οικοδόμηση των εθνών ήταν μια τεχνητή ομογενοποίηση. Μια ομογενοποίηση που έπρεπε πρώτα να εμπεδωθεί. Να εμπεδωθεί έναντι μιας υπάρχουσας πολυμορφίας. Για τον σκοπό αυτόν απαιτήθηκαν σθεναρές ενέργειες, ενέργειες σε πολλά επίπεδα και σε

διαφορετικούς τομείς: Χρειάστηκε μια υλική, μια συναισθηματική και μια πολιτισμική ομογενοποίηση.

Ας πάρουμε, για παράδειγμα, τη γλώσσα. Πόσο πολύς χρόνος χρειάστηκε για να περικλειστούν ή να εξοβελιστούν όλες οι περιφερειακές γλώσσες, όλες οι διάλεκτοι, με στόχο να επιβληθεί μια ομογενοποιημένη γλώσσα ως επίσημη γλώσσα μιας χώρας!

Ή ας πάρουμε κάτι φαινομενικά απλό, όπως ένα πρόγραμμα δρομολογίων τρένου: Πόση ομογενοποίηση, υλική, αντικειμενική ομογενοποίηση πρέπει να προηγείται ενός τέτοιου προγράμματος δρομολογίων, ώστε να είναι λειτουργικό; Εκεί χρειάζεται η εμπέδωση μιας απολύτως ακριβούς χρονικής συνείδησης, οι πληροφορίες σχετικά με τις αφίξεις και αναχωρήσεις πρέπει να κυκλοφορούν και πρέπει να είναι προσβάσιμες από όλους. Κάτι τόσο απλό όπως ένα πρόγραμμα δρομολογίων τρένου προϋποθέτει μια μεγάλη υλική, φυσική προσπάθεια: Την προσπάθεια να κουρδίσεις μια ολόκληρη κοινωνία στον ίδιο τόνο.

Τούτη η προσπάθεια όμως δεν αρκεί από μόνη της. Μια ομογενής κοινωνία δεν χρειάζεται να ομογενοποιηθεί μόνο σε υλικό επίπεδο. Πρέπει να οδηγηθεί και σε συναισθηματική αρμονία. Η ενότητα μιας κοινωνίας πρέπει να εδραιώνεται και στα συναισθήματα. Μια ολόκληρη σειρά πρωταγωνιστών –από τη λογοτεχνία, τη μουσική και την παιδεία, μέχρι τα σχολεία– συνέβαλε με την επίδρασή της σε αυτό. Φορτίζοντας, για παράδειγμα, μια κεντρική κατηγορία του έθνους: την επικράτεια. Για τον σκοπό αυτόν τόποι, τόποι όπως σύνορα, τοπία, πόλεις, ποταμοί, απέκτησαν συναισθηματικό φορτίο. Επομένως, η συναισθηματική φαντασία του έθνους επιτυγχάνεται –και– με το μέσο της αναγωγής των εθνικών συναισθημάτων σε επικράτεια, της αναδρομικής σύνδεσης των συναισθημάτων με τον χώρο. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω πολλών και πολύ συγκεκριμένων πρακτικών. Φυσικά στα σχολεία, αλλά και σε συνηθισμένες καθημερινές ασχολίες – στο δελτίο καιρού, για παράδειγμα, όπως έλεγε και ο Μπένεντικτ Άντερσον, όπου τα περιγράμματα, δηλαδή τα όρια της επικράτειας χαράσσονται και μεταδίδονται ως ένας συμπαγής, ιδιαίτερος χώρος (καιρού). Τόσο πολλοί, τόσο ποικίλοι τρόποι εκμάθησης της συναισθηματικής κατοχής του χώρου. Μόνο όταν επιτευχθεί αυτό, μόνο όταν επιτευχθεί η σύνδεση των συναισθημάτων με τη γεωγραφία, παύουν οι τόποι να είναι απλώς κάποιοι τόποι. Μόνο τότε μετατρέπονται σε σύμβολα.

Επομένως, η οικοδόμηση των εθνών διπλασίασε τα κρατικά εδάφη: Στην υλική επικράτεια πρόσθεσε μια συμβολική, με στόχο να τη μετατρέψει στα εδάφη εκείνα στα οποία μπορούσαν να προσδεθούν τα συναισθήματα.

Φυσικά, ο ισχυρισμός μιας τέτοιου είδους ομογένειας μπορεί πολύ εύκολα να αντικρουστεί. Πολλοί επικριτές έχουν κατηγορήσει το έθνος ότι ποτέ δεν πέτυχε πραγματικά την ομογένειά του. Η ομογενοποίηση της κοινωνίας εξακολουθεί ως έναν κάποιον βαθμό να παραμένει επινόημα της φαντασίας – επινόημα το οποίο έπρεπε να κατασκευαστεί πάλι και πάλι μέσω πολλών πολιτικών επεμβάσεων. Ακόμα κι εκεί, όπου η οικοδόμηση του έθνους υπήρξε άκρως επιτυχής. Ένας ολόκληρος κλάδος των κριτικών ιστορικών επιστημών αφοσιώθηκε στο να εξαγάγει την εξής απόδειξη: Το έθνος ουδέποτε ήταν τέλειο. Επομένως, η ομογενής κοινωνία ουδέποτε ήταν εντελώς ομογενής. Αλλά όλα αυτά τα πορίσματα μιας ιστορικής έρευνας δεν αρκούν. Διότι παραβλέπουν κάτι το ουσιώδες, κάτι που δεν πρέπει να υποτιμηθεί: Ήταν μια λειτουργική πλασματική κατασκευή.

Μπορεί η ιδέα μιας ομογενούς κοινωνίας να ήταν ανέκαθεν μια πλασματική κατασκευή. Ήταν όμως μια πλασματική κατασκευή που λειτουργούσε. Ακόμα και το έθνος ήταν μια άκρως λειτουργική πλασματική κατασκευή.

Από τον Μπένεντικτ Άντερσον και μετά γνωρίζουμε: Το έθνος είναι μια «imagined community» – μια φανταστική κοινότητα. Ο τίτλος αυτός του πλέον γνωστού βιβλίου του (1983) χρησιμοποιείται πια ευρέως ως έκφραση. «Imagined community» σημαίνει ότι το έθνος ως ιδέα, ως φαντασίωση λειτουργεί. Θα μπορούσε επίσης να πει κανείς: Το θεμέλιο του πολιτικού μορφώματος «έθνος», το θεμέλιο της ομογενούς κοινωνίας ήταν η δύναμη της πολιτικής φαντασίας. Οι άνθρωποι πίστεψαν στο έθνος. Πίστεψαν στο έθνος ως πραγματικότητα. Και γι' αυτό το έθνος, όσο πλασματικό κι αν ήταν, λειτούργησε. Γι' αυτό η ιδέα αυτή, η ιδέα «είμαστε ένα έθνος», δημιούργησε στην πραγματικότητα μια εθνική κοινωνία. Αυτό δεν σημαίνει ότι η ομογένεια επετεύχθη ποτέ πράγματι ολοκληρωτικά. Υπήρχαν πάντα αποκλίσεις από την ομογένεια. Το έθνος όμως ήταν η πολιτική φόρμα για να επιτευχθεί η σύνδεση, η ενσωμάτωση μιας ποικιλόμορφης, ετερογενούς μάζας. Ήταν το πολιτικό αφήγημα για να επιτευχθεί η μετατροπή των μαζών σε κοινωνία.

Στη λογοτεχνία, η μορφή αυτή της εθνικής φαντασίωσης συνδέεται πάντα με τον ισχυρισμό του Άντερσον ότι η φανταστική κοινότητα λειτουργεί επειδή τα μέλη ενός έθνους ζουν με την ψευδαίσθηση πως γνωρίζουν όλα τα άλλα μέλη της κοινότητας αυτής. Υπό αυτή την έννοια είναι και το έθνος φαντασικό. Και υπό αυτή

την έννοια είναι μία κοινότητα επίσης. Γιατί όμως μπόρεσαν οι άνθρωποι να το πιστέψουν αυτό; Η ψευδαίσθηση ότι γνωρίζει κανείς όλα τα μέλη του δικού του έθνους μπορούσε να λειτουργήσει ακριβώς επειδή το έθνος δεν είναι απλώς μια υλική ομογενοποίηση γλώσσας, χρόνου και χώρου. Μπόρεσε να λειτουργήσει επειδή το έθνος δεν είναι απλώς μια συναισθηματική ομογενοποίηση που καταλαμβάνει συναισθηματικά τον χώρο και τα σύμβολά της. Το έθνος χρειαζόταν πολύ περισσότερο μια περαιτέρω, μια τρίτη ομογενοποίηση, και αυτή δεν είναι άλλη από την πολιτισμική. Αυτή, κατά κύριο λόγο, δεν μπορεί να εννοηθεί με την έννοια ενός πληθωρικού, πλούσιου σε παραδόσεις υψηλού πολιτισμού. Διότι η πολιτισμική ομογενοποίηση εμπεδώθηκε και επέδρασε στις μάζες με εντελώς διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι ο υψηλός πολιτισμός. Η πολιτισμική ομογενοποίηση ανέπτυξε πολύ περισσότερο ένα αρχέτυπο, το εθνικό αρχέτυπο. Αυτό είναι ένα αρχέτυπο με ξεκάθαρα ταυτοτικά γνωρίσματα. Ένα αρχέτυπο με σαφέστατα προσδιορισμένες ιδιότητες. Για παράδειγμα, το αρχέτυπο του Αυστριακού. Ή το αρχέτυπο του Γερμανού.

Τι ακριβώς όμως είναι αυτό, αυτό το εθνικό αρχέτυπο;

Στο σημείο αυτό επιβάλλεται να γίνει μια μικρή επισήμανση. Ιστορικά, υπήρξαν δύο κινήσεις που συνέπεσαν: ο εκδημοκρατισμός των ευρωπαϊκών κοινοτήτων και η εθνικοποίησή τους. Ιστορικά εμφανίστηκαν από κοινού. Μια σύνδεση την οποία ο Γιούργκεν Χάμπερμας αποκαλεί «η ιστορική συμβίωση του ρεπουμπλικανισμού με τον εθνικισμό»,² η σύζευξη της δημοκρατικής πολιτικής διαδικασίας με τον εθνικό πολιτισμό της πλειονότητας. Και μπορεί αυτές οι δύο διαδικασίες να εμφανίστηκαν ταυτοχρόνως, στο επίπεδο των πολιτικών της ταυτότητας όμως είναι εντελώς διαφορετικές. Και επιπλέον: Στο επίπεδο των πολιτικών της ταυτότητας το έθνος και η δημοκρατία κινούνται προς εντελώς αντίθετες κατευθύνσεις. Τότε, λοιπόν, τι συμβαίνει όσον αφορά τη διαμόρφωση ταυτότητας του ατόμου;

Όλοι εμείς που ζούμε σε δυτικά, επομένως σε δημοκρατικά έθνη, όλοι εμείς έχουμε, ως γνωστόν, διπλό ρόλο: είμαστε bourgeois και citizen, δηλαδή ιδιώτες και πολίτες συγχρόνως.³ Ως ιδιώτες είμαστε πρόσωπα ιδιωτικά. Άτομα με εντελώς

2 Jürgen Habermas, «Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie», στο *Die postnationale Konstellation*, Frankfurt/Main 1998, σελ. 116. (Σ.τ.Μ.) Στα ελληνικά κυκλοφορεί ως *Ο μεταεθνικός αστερισμός*, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, Πόλις, Αθήνα 2003.

3 (Σ.τ.Μ.) Η διάκριση μεταξύ bourgeois και citizen αφορά τον διχασμό που υφίσταται το υποκείμενο των νεωτερικών αστικών κοινωνιών. Ο άνθρωπος ως citizen, δηλαδή ως πολίτης, ως

συγκεκριμένα γνωρίσματα. Με γνωρίσματα που μας διαφοροποιούν τον έναν από τον άλλον: Είμαστε άντρας ή γυναίκα, φτωχοί ή πλούσιοι, δημόσιοι υπάλληλοι, αγρότες, δάσκαλοι. Οτιδήποτε. Ως citizens, ωστόσο, ως πολίτες δηλαδή, ως πρόσωπα δημόσια, υπό αυτή την ιδιότητα είμαστε όλοι ίσοι. Και μάλιστα σε αυτό ακριβώς συνίσταται το δημοκρατικό στοιχείο: Αυτό μας καθιστά αφηρημένα ίσους.

Η δημοκρατία, έτσι όπως τη γνωρίζαμε μέχρι τώρα, είναι η κατασκευή ενός τέτοιου «ατόμου του καθολικού», όπως το αποκάλεσε ο Πιέρ Ροζανβάλον.⁴ Η κατασκευή του πολιτικού υποκειμένου ως πολίτη και ψηφοφόρου, η κατασκευή του νομικού υποκειμένου ως δικαιικού υποκειμένου. Δημοκρατία σημαίνει εξατομίκευση της κοινωνίας. Επομένως, πρέπει να έχει κανείς διαρκώς στο μυαλό του ότι η εξατομίκευση δεν αναδύεται μαζί με την κοινωνία μας, αλλά αποτελεί μια κίνηση πολύ παλαιότερη, η οποία γύρω στο 1800 είχε ήδη δημιουργηθεί.

Στην κίνηση αυτή, την οποία θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει ως την πρώτη εποχή του ατομικισμού, το άτομο εξέρχεται από τις προκαθορισμένες αλληλουχίες του. Τούτος ο πρώτος, ο «παλιός» κατά τη δική μας άποψη, ατομικισμός απελευθέρωσε το άτομο από τις δεσμεύσεις της κοινωνίας των τάξεων. Ακούγεται αντιφατικό, αλλά ατομικισμός σήμαινε όλα τα άτομα να εξισωθούν. Διότι άτομο ήταν κανείς ως πολίτης, ως ψηφοφόρος, ως νομικό υποκείμενο – δηλαδή εκεί όπου παρέβλεπε κανείς όλες τις διαφορές, όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως κοινωνική θέση, τάξη ή θρησκεία. Αυτό ήταν το άτομο των μεγάλων σχηματισμών, όπως τα έθνη ή τα κόμματα. Το άτομο αυτό μπήκε ως ίσο στη δημόσια αρένα.

Επομένως, ο παλιός αυτός ατομικισμός –και σε τούτη την περίπτωση αυτό είναι το αποφασιστικής σημασίας στοιχείο– ήταν ένας ατομικισμός διαφορετικός από αυτόν που έχουμε σήμερα. Ήταν η κατασκευή ενός άλλου αρχέτυπου του ατόμου. Διότι το δικαιικό υποκείμενο, ο ψηφοφόρος, ο πολίτης δημιουργείται μέσω αφαίρεσης. Σε ιδιωτικό επίπεδο, τα άτομα ως μονάδες είναι πάντοτε συγκεκριμένα και διακριτά. Ως δημόσια πρόσωπα, όμως, εξισώνονται μέσω της αφαίρεσης των στοιχείων εκείνων που τα διαφοροποιούν το ένα από το άλλο. Τούτο σημαίνει πως μόνο αν παραβλεφθούν οι ιδιαίτερες διαφορές τους γίνονται ισότιμα μέρη του όλου –

μέλος του πολιτικού κράτους, συμβάλλει στην προώθηση του γενικού συμφέροντος, ενώ ως bourgeois, δηλαδή ως ιδιώτης, ως μέλος της κοινωνίας των ιδιωτών, ενδιαφέρεται για την επίτευξη των ιδιαίτερων στόχων του και κατευθύνεται από τα εγωιστικά ιδιωτικά συμφέροντά του και τους ιδιοτελείς σκοπούς του.

4 Pierre Rosanvallon, *Die Gesellschaft der Gleichen*, Hamburg 2013, σελ. 263 κ.εξ. (Σ.τ.Μ.) Στα ελληνικά κυκλοφορεί ως *Η κοινωνία των ίσων*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Πόλις, Αθήνα 2014.

ισότιμα μέρη του υπέρτατου κυρίαρχου. Υπό αυτή την έννοια αποτελεί συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στα άτομα η αφαίρεση των ιδιαίτερων καθορισμών τους. Ισότιμο μέρος του όλου είναι κανείς μόνο όταν παραβλέπει αυτό που μας διαφοροποιεί από εκείνον. Τούτη η αφηρημένη γενικότητα του καθολικού ατόμου γίνεται ιδιαίτερα οφθαλμοφανής στην περίπτωση των εκλογών, στην περίπτωση των ψηφοφόρων.

Στις εκλογές ισχύει το εξής: ένα άτομο – μία ψήφος. Ανεξάρτητα από το πόσο διαφορετικοί είμαστε – ως ψηφοφόροι είμαστε όλοι ίσοι. Ο καθένας από εμάς μετράει ως ένας. Ο καθένας από εμάς έχει το ίδιο μερίδιο συμμετοχής. Γι' αυτό και οι ψήφοι μετριούνται και δεν σταθμίζονται, δεν αποτιμούνται. Η κάθε ψήφος έχει την ίδια αξία.⁵ Γιατί, όμως, αλήθεια;

Επειδή εμείς, ως ψηφοφόροι, απογυμνωνόμαστε από όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μας. Επειδή κατά την εκλογική διαδικασία παραβλέπουμε αυτό που μας διαφοροποιεί. Τούτο σημαίνει: Κατά την εκλογική διαδικασία όλες οι διαφορές ανάγονται σε έναν αριθμό: ένα άτομο – μία ψήφος. Ανεξάρτητα από το ποιο είμαστε: Κάθε άτομο μετατρέπεται σε έναν αριθμό. Το καθολικό δικαίωμα ψήφου μάς έκανε όλους ίσους – αλλά αριθμητικά ίσους. Αυτή είναι μια αφηρημένη ισότητα.

Γνωρίζουμε πως η εμπέδωση της αφαίρεσης αυτής ήταν μια μακρά και εν μέρει αιματηρή διαδικασία – αρκεί να σκεφτούμε το δικαίωμα ψήφου για τους έχοντες περιουσία ή το δικαίωμα ψήφου των γυναικών. Επομένως, από ιστορική άποψη, το να εμποδωθεί η εν λόγω αφαίρεση σε αυτούς τους πολίτες, σε αυτούς τους *citoyen*, ήταν ένας δύσκολος δρόμος. Για τους δικούς μας συλλογισμούς είναι αποφασιστικής σημασίας το ότι το άτομο αυτό μόνο επί τη βάση της αφαίρεσης (των δικών του ιδιαίτερων καθορισμών) μπορεί να γίνει ισότιμο μέρος του όλου, «πολιτικό άτομο», όπως αποκαλούσε τον *citoyen* ο Κλωντ Λεφόρ. Οι ισότιμοι αυτοί είναι, τρόπον τινά, «το σημείο μηδέν του κοινωνικού στοιχείου»,⁶ διότι εκπορεύονται από την αφαίρεση κάθε κοινωνικού καθορισμού, από την παράβλεψη όλων των διαφορών. Ωστόσο, αυτό που δεν κατονομάζει ο Λεφόρ είναι το εξής: Η διαμόρφωση της ταυτότητας του δημοκρατικού έθνους δεν εξαντλήθηκε σε αυτό. Αυτό που δεν αναφέρει είναι το συμπλήρωμα που απαιτήθηκε. Το συμπλήρωμα που προστέθηκε στην αφαίρεση. Αυτή όμως είναι η στιγμή που καθίσταται για εμάς σήμερα πιεστική, κρίσιμη.

5 Pierre Rosanvallon, *ό.π.*, σελ. 47 κ.εξ.

6 Claude Lefort, *L' Invention démocratique. Les limites de la domination totalitaire*, Paris 1981, σελ. 148 κ. εξ. (σε μετάφραση εδώ).

Η κατασκευή αυτής της αφηρημένης ισότητας ήταν ασφαλώς η –πέρα για πέρα προοδευτική και χειραφετητική– κίνηση της δημοκρατικής διαδικασίας. Μέχρι τώρα, όμως, ίσχυε το εξής: Δεν χρειαζόμαστε μόνο τη δημοκρατική αφαίρεση, αυτή από μόνη της δεν αρκεί. Χρειαζόμαστε και κάτι άλλο. Και αυτό το κάτι άλλο το παρείχε το έθνος. Η οικοδόμηση των εθνών ήταν –όπως είπαμε–, από άποψη πολιτικών της ταυτότητας, μια κίνηση προς εντελώς αντίθετη κατεύθυνση από εκείνη της δημοκρατίας. Το έθνος ήταν το ακριβώς αντίθετο της δημοκρατικής αφαίρεσης. Το έθνος πρόσφερε στο αφηρημένο δημοκρατικό υποκείμενο, στον αφηρημένο *citoyen*, στο αφηρημένο δικαίκο πρόσωπο το αντίθετο μιας αφαίρεσης. Του πρόσφερε μια μορφή. Μια μορφή με θετικά ταυτοτικά γνωρίσματα για το άτομο ως δημόσιο πρόσωπο. Αν ο ψηφοφόρος είναι ένας αφηρημένα ίσος που μόνο από αριθμητική άποψη μετράει, αν το πολιτικό και το νομικό υποκείμενο είναι ένα αφηρημένα ίσο που μόνο από αυτή την άποψη είναι ισότιμο μέρος του υπέρτατου κυρίαρχου, τότε το εθνικό υποκείμενο είναι συγκεκριμένο, μοναδικό. Τότε δεν ήμασταν απλώς αφηρημένα μέρη του κοινωνικού όλου. Τούτο το συμπλήρωμα του δημοκρατικού ατομικισμού, τούτο το αντίβαρο στη δημοκρατική αφαίρεση είναι αυτό που δεν κατονόμασε ο Λεφόρ: την εθνική μορφή, το «εθνικό αρχέτυπο».

Τι είναι αυτό το εθνικό αρχέτυπο; Είναι το αρχέτυπο που χαρακτηρίζει το δημόσιο πρόσωπο. Και που το καθορίζει. Όλοι μας γνωρίζουμε το εξής: Ο Αυστριακός έχει αυτά κι αυτά τα γνωρίσματα, ο Γερμανός αυτά κι αυτά, ο Ιταλός: Γοητευτικός, αλλά μπαγαπόντης. Σχολαστικός και πειθήνιος απέναντι στην εξουσία. Εραστής της ζωής, αλλά αναξιόπιστος. (Τέλος, στην περίπτωση της ελληνικής κρίσης, γνωρίσαμε σε ευρεία κλίμακα μια καινούργια εκδοχή αυτού του εθνικού στερεοτύπου.)

Το μυαλό μας πηγαίνει σε αυτού του είδους τα ανέκδοτα: Ένα καράβι κινδυνεύει να βυθιστεί. Ο καπετάνιος σκέφτεται πώς θα πείσει τους ανθρώπους να πηδήξουν από την κουπαστή. Στον Άγγλο λέει πως δεν θα ήταν και πολύ αθλητικό να μην πηδήξει. Στον Γάλλο λέει πως θα ήταν πολύ σικ το να πηδήξει. Στον Γερμανό λέει πως είναι διαταγή και στον Ιταλό πως απαγορεύεται να πηδήξει.

Υπάρχει πλήθος τέτοιων ανεκδότων που σχετίζονται με τις διαφορές που διακρίνουν τις διάφορες εθνικότητες. Δεν θα 'πρεπε να σπεύσουμε να τα προσπεράσουμε ως στερεότυπα. Δεν είναι απλώς και μόνο στερεότυπα, δηλαδή ανεπίτρεπτες γενικεύσεις. Είναι και κάτι άλλο. Είναι μέσα εξάσκησης στην εθνική μορφή. Κατ' αυτόν τον τρόπο εξασκείται κανείς, κατ' αυτόν τον τρόπο μαθαίνει

κανείς τους τρόπους του συνανήκειν (και, φυσικά, τους τρόπους διαχωρισμού από τους άλλους).

Επομένως, το αφήγημα του έθνους αποτέλεσε το συνεκτικό υλικό που συνένωσε το συγκεκριμένο άτομο με το δημόσιο άτομο, προσφέροντάς του μια συγκεκριμένη μορφή για τη δημόσια ταυτότητά του – μια μορφή με την οποία μπόρεσε να ενσωματωθεί στο όλον όχι μόνο ως αφηρημένο, αριθμητικό μέρος, αλλά και ως συγκεκριμένο μέρος με θετικούς καθορισμούς της ταυτότητάς του. Εν ολίγοις: Το εθνικό αφήγημα πρόσφερε στο δημοκρατικό άτομο μια φιγούρα εντός της οποίας μπόρεσε αυτό να αναγνωρίσει εκ νέου τον εαυτό του ως δημόσιο πρόσωπο. Κατά τη διαδικασία αυτή το περίγραμμα της εν λόγω μορφής δύναται να μεταβληθεί.

Και ακριβώς γι' αυτό –εξαιτίας αυτών των μορφών– πιστεύουμε πως γνωρίζουμε όλους όσους ανήκουν στο δικό μας έθνος. Ταυτιζόμαστε εμείς, ταυτίζουμε τους άλλους με το αρχέτυπο αυτό. Ακριβώς επειδή υπήρξαν τέτοιου είδους μορφές λειτούργησε η εθνική ψευδαίσθηση, γι' αυτό ακριβώς λειτούργησε η ψευδαίσθηση της ομογενούς κοινωνίας.

Οι εθνικές δημοκρατίες δεν έδωσαν απλώς στα άτομα τον διπλό ρόλο του ιδιώτη και του citizen (αρχικά, μόνο στους άντρες), του πολιτικού και ιδιωτικού ατόμου. Δεν τα μεταμόρφωσαν απλώς σε μια αφαίρεση, ενώ συγχρόνως τους παρείχαν μια μορφή. Η κίνηση αυτή, στο σύνολό της, προχώρησε ακόμα πιο πέρα. Ή, με άλλα λόγια: Το έθνος, ως κυρίαρχη αφήγηση, αποτέλεσε μια ακόμη πιο εκτεταμένη επέμβαση στην ταυτότητα των ατόμων. Διότι το έθνος δεν ήταν απλώς η προσφορά ενός επιπλέον καθορισμού, ήταν πολύ περισσότερο η προσφορά ενός εξέχοντος καθορισμού για κάθε άτομο. Ακόμα και σε εθνικά ενοποιημένες κοινωνίες η ταυτότητα των ατόμων συνίσταται φυσικά από ένα πλήθος διαφορετικών καθορισμών: έμφυλων, ταξικών, θρησκευτικών, εθνολογικών και ούτω καθεξής. Το έθνος, λοιπόν, εκεί όπου είχε επιτυχία, μετέτρεψε έναν από αυτούς τους καθορισμούς –τον εθνικό– σε ουσιώδη καθορισμό. Τούτο σημαίνει ότι το εθνικό στοιχείο ταυτότητας συνδέει και οργανώνει, κατά τρόπο ιδιαίτερο, όλα τα διαφορετικά άλλα βιογραφικά στοιχεία – άντρας, γυναίκα, εργαζόμενος, καλλιτέχνης, νέος, γέρος, οτιδήποτε. Τα συνθέτει σε ένα όλο, σε ένα ενιαίο όλο, σε κάτι που –χρησιμοποιώντας τον όρο του Λουί Αλτουσσέρ– θα μπορούσε κανείς να αποκαλέσει «εκφραστική

ολότητα»:⁷ Ένα όλο με ένα κέντρο το οποίο μετατρέπει κάθε μέρος σε έκφραση της ουσίας του. Για το έθνος αυτό σημαίνει: Ο εθνικός καθορισμός καθίσταται κεντρικός ταυτοτικός καθορισμός που μετατρέπει όλα τα άλλα βιογραφικά στοιχεία σε έκφραση της δικής του ουσίας, σε έκφραση της ουσίας του κέντρου αυτού. Έτσι, από άντρες γίνονται, παραδείγματος χάριν, Γερμανοί άντρες, από εργάτες Αυστριακοί εργάτες, από γυναίκες Γαλλίδες γυναίκες. Το αφήγημα του έθνους οργάνωσε εκ νέου τις κοινωνικές διαφορές.

Οι διαφορές, οι συγκεκριμένες διαφορές των μεμονωμένων μελών της κοινωνίας των ιδιωτών, δεν εξαλείφονται φυσικά μέσω του εθνικού αρχέτυπου. Ούτε και σε μια ομογενή κοινωνία. Οι διαφορές αυτές, όμως, καθίστανται λιγότερο σημαντικές. Μπορεί να είμαστε αγρότες ή επιχειρηματίες –είμαστε όμως και οι δυο Αυστριακοί. Μπορεί να είμαστε άντρες ή γυναίκες –είμαστε όμως όλοι Γερμανοί, Γάλλοι ή οτιδήποτε άλλο. Οι διαφορές σε μία κοινωνία έγιναν δευτερεύουσες διαφορές μπροστά στη μία δεσπόζουσα ισότητα, την εθνική. Επομένως, το εθνικό αφήγημα πρόσφερε σε όλους –τους αγρότες, τους δημόσιους υπαλλήλους, τους εργάτες– μία ταυτότητα, εντός της οποίας μπόρεσαν όλοι τους να ενωθούν.

Ομογένεια μιας κοινωνίας δεν σημαίνει απλώς ομογενοποίηση. Ομογένεια μιας κοινωνίας σημαίνει, πολύ περισσότερο, να καταστούν δευτερεύουσες οι διαφορές. Μια κοινωνία δεν είναι ομογενής όταν δεν υπάρχουν πια διαφορές. Μια κοινωνία είναι ομογενής όταν οι διαφορές καθίστανται ελάχιστος σημασίας, όταν οι διαφορές καθίστανται δευτερεύουσες –μπροστά στο Κοινόν. Τούτο το Κοινόν, το οποίο θέτει προς διάθεση το εθνικό αρχέτυπο, βασίζεται στην αρχή της ομοιότητας: Στη μορφή αυτού μπορούν όλα τα μέλη του έθνους να αναγνωρίσουν εκ νέου τον εαυτό τους. Η «imagined community» είναι μια κοινότητα των ομοίων.

Υπό αυτή την έννοια, το έθνος αποτέλεσε την προσπάθεια να εισαχθεί στην κοινωνία η έννοια της κοινότητας υπό τους όρους της νεωτερικότητας – μια φαντασιακή κοινότητα, η οποία υπαγορεύει άνθρωποι εντελώς άγνωστοι μεταξύ τους να δημιουργήσουν μια συνένωση ίσων, ομοίων. Επομένως, το αφήγημα του έθνους ήταν ένας τρόπος να δημιουργηθούν πραγματικοί δεσμοί σε κοινωνίες των μαζών.

Μια τέτοια ομογενής κοινωνία –όσο πλασματική κι αν είναι– λειτουργεί σε δύο επίπεδα: στο επίπεδο της ταυτότητας και σ' εκείνο του αισθήματος του συνανήκειν. Μας προσφέρει μια ιδιαίτερη δημόσια ταυτότητα, το εθνικό αρχέτυπο.

7 Luis Althusser, *Für Marx*, Frankfurt/Main 1968, σελ. 147 κ.εξ. (Σ.τ.Μ.) Κυκλοφορεί στα ελληνικά ως *Για τον Μαρξ*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Εκτός Γραμμής, Θεσσαλονίκη 2015.

Και μας προσφέρει ένα ιδιαίτερο είδος του αισθήματος του συνανήκειν. Μια κοινωνία είναι ομογενής όταν πιστεύει κανείς ότι ανήκει αδιαμεσολάβητα σε αυτήν – αδιαμεσολάβητα και αυτονόητα. Επομένως, όταν πιστεύει κανείς ότι ανήκει πλήρως σε αυτήν, ότι είναι πλήρης. Αυτός είναι ο ουσιαστικός ορισμός της.

Τι σημαίνει όμως αυτό: Είναι πλήρης; Από τον Φρόντ και μετά γνωρίζουμε πως κάθε ταυτότητα που πιστεύει πως είναι ολοκληρωμένη είναι μια πλάνη. Κάθε ταυτότητα που θεωρεί πως είναι κανείς πράγματι αυτός που είναι, αυτός που πιστεύει κανείς πως είναι, κάθε ιδέα πως είναι κανείς πράγματι ταυτόσημος με τον εαυτό του είναι μια ψευδαίσθηση. Από τον Φρόντ και μετά γνωρίζουμε: Κάθε αίσθημα του συνανήκειν που πιστεύει για τον εαυτό του πως είναι αυτονόητο και αδιαμεσολάβητο κινείται στη σφαίρα της φαντασίας. «Το Εγώ δεν είναι ο κύριος του ίδιου του οίκου του» λέει η πλέον γνωστή διατύπωση του Φρόντ. Το ουσιώδες είναι πως με τη διατύπωσή του αυτή θέτει και τα δύο υπό αμφισβήτηση: τόσο το Εγώ όσο και τον οίκο. Θέτει υπό αμφισβήτηση το Εγώ ως προς την αυτοαντίληψή του και τον οίκο ως το Ίδιον. Και παρ' όλα αυτά. Το έθνος ήταν για πολύ καιρό η επιτυχής προσπάθεια να διατηρηθούν ζωντανές οι δύο αυτές ψευδαισθήσεις σε ευρεία κλίμακα, στην κλίμακα του συνολικού πληθυσμού.

Η ψευδαίσθηση του ακέραιου Εγώ, η ψευδαίσθηση πως – αν ενσαρκώνω ένα εθνικό αρχέτυπο, τότε είμαι κι εγώ το αρχέτυπο αυτό. Πλήρως. Η ψευδαίσθηση πως το να είμαι Αυστριακός ή Γερμανός σήμαινε πως είμαι πραγματικός Γερμανός, αληθινός Αυστριακός.

Το έθνος όμως διατήρησε εξίσου ζωντανή την ψευδαίσθηση του οίκου, την ψευδαίσθηση του *ιδίου* οίκου. Η χώρα ως ο ίδιος οίκος του Εγώ. Η χώρα ως ο οίκος,